

KØBENHAVN SOM HAVNEBY

Københavns Havn har været én af de væsentligste forudsætninger for Københavns udvikling. Havnen har forbundet byen med riget og med resten af verden og har lagt grunden for byens rigdom op gennem tiden. Fra middelalderen og frem til 1950'erne var Københavns Havn den suverænt største industrihavn i Danmark og havde omfattende færgeforbindelser til både danske og udenlandske destinationer.

Efter en stagnationsperiode i 1960'erne og 1970'erne begyndte i 1980'erne en omfattende transformation af de funktionstømte havnearealer. Frem til idag er havnen ét af Københavns betydelig-

ste vækstområder, hvor store nye bolig og erhvervs-kvarterer er vokset frem langs de tidligere godskajer og med nye forbindelser og strukturer på tværs af havnen.

Selvom store dele idag er omdannet rummer Københavns Havn stadig en række stærke kulturspor fra havnens periode som aktiv industri- og færgehavn, som står som vidnesbyrd om havnens betydning for byen gennem århundreder. Samtidig har havnens omdannelser føjet nye kulturlag til fortællingen.

FORTÆLLINGEN OM KØBENHAVN SOM HAVNEBY

Indledning

Fortællingen om København som havneby er den anden af de fire fortællinger om Københavns historie og udviklingstræk, der har ligget til grund for den hidtidige udpegning af værdifulde kulturmiljøer i kommunen.

Der er i afgrænsningen af denne fortælling lagt vægt på, at "Københavns samspil med vandet har præget hele byens historie. Havnen var den vigtigste forudsætning for byen Københavns opståen og byens udvikling har indtil nyere tid været betinget af byen som havneby."

I alt seks kulturmiljøudpegninger repræsenterer denne væsentlige historie for København. Der er ved udpegningen lagt vægt på både at skabe en kronologisk og typologisk repræsentativitet, således at de mest markante funktioner op gennem tiden er repræsenteret gennem udvalget.

De oprindelige havne

Københavns ældste havneområder langs eksempelvis Gammel Strand har knyttet sig til den oprindelige middelalderby og til København som en tidlig og meget vigtig handelsby med en stor omsætning af varer. Den tidlige havn med de byggerier og vejstrukturer i den oprindelige bystruktur, der er orienteret mod havnen, er omfattet af kulturmiljøet omkring middelalderbyen, der er en del af fortællingen om København som hovedstad.

De næste generationer af havneområder fra 16- og 1700-tallet på Christianshavn og i Nyhavn udgør andre selvstændigt udpegede og vigtige kulturmiljøer. Områderne er særligt karakteristiske for den meget store handel – og dermed en stor del af byens rigdom, som havnen genererede, og som er aflæselig i områdernes bebyggelses- og gadestrukturer med de hollandsk inspirerede kanaler og gavlvendte købmandsgårde og pakhuse. Områderne er generelt velbevarede og står i dag som vigtige og udtryksfulde kulturmiljøer, og er nogle af byens mest besøgte offentlige byrum.

Industrihavnene

Industribyens moderne dybe havne med lange kajlanlæg fra 18- og 1900-tallet er repræsenteret ved

udpegningen af Nordhavn som værdifuldt kulturmiljø. Nordhavn er på mange måder repræsentativ for udviklingen af den skibsorienterede havneudvikling i København i de sidste 100 år. Det store område blev anlagt fra slutningen af 1800-tallet og skulle flytte en del af den internationale skibstrafik ud af den snævre inderhavn. De nye havnearealer omfattede moderne kajlanlæg og store pakhuse samt plads til industrier, som ikke kunne finde plads tættere på byen. Området er stadig under udvikling og bliver stadig udvidet. Med tiden er næsten al skibstrafik i København flyttet til området.

Der er således gennem udpegningen af fire værdifulde kulturmiljøer sikret et repræsentativt udsnit af udviklingen af København som landets vigtigste handelshavn fra middelalderen og frem til i dag.

Københavns Havn har dog haft andre væsentlige funktioner op gennem tiden. Udpegningen af havnemiljøer har således også haft fokus på at sikre kulturmiljøer, der afspejler den rekreative udnyttelse af havnen. Disse funktioner er dels repræsenteret ved Langelinie, som er byens strandpromenade i forlængelse af voldterrænet omkring Kastellet og byens formelle repræsentationshavn.

Lystbådehavnene

Udpegningerne omfatter dog også fritidssejlerlivet omkring bådclubberne i Valby og Sundby som repræsentanter for de havnens mange lystbådehavne, som er vokset frem i det 20. århundrede og ikke mindst i tiden efter 2. Verdenskrig. Disse kulturmiljøer indeholder dog også enkelte kulturspor og elementer, der vidner om den mindre skibsfart, som også har været en del af København som havneby. Både erhvervs- og lystfiskeriet har anvendt særligt havnen i Valby, ligesom områderne i et vist omfang har dannet rammen omkring alternative miljøer og boformer som havnens havekolonier.

Flådehavnen

Fortællingen om væsentlige funktioner og udviklingstræk i Københavns Havn er dog også repræsenteret i de øvrige fortællinger, men med en anden indfaldsvinkel.

Flådens udnyttelse af København som sin hoved-

base gennem 400 år er således repræsenteret som kulturmiljøer under fortællingen om København som hovedstad gennem Tøjhuskomplekset på Slots-
holmen og ikke mindst Holmen og en række af de miljøer, der har understøttet flådens tilstedeværelse i byen. Det militære aspekt har været en central del af Københavns Havn indtil udflytningen af flåden i 1960'erne.

Værfthavnene

Endeligt er Københavns lange tradition som værfts-
by blandt andet repræsenteret i fortællingen om produktionens København ved Refshaleøen med B&W's værft og ved det tidligere værftsområde i den sydlige del af Christianshavn.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER I KOMMUNEPLAN 2019

Allerede udpegede værdifulde kulturmiljøer under temaet København som havneby:

- 2.1 Christianshavn
- 2.2 Nyhavn
- 2.3 Slusen, Bådklubben Valby m.m
- 2.4 Nordhavn
- 2.5 Langelinie
- 2.6 Sundby Sejlklub

Indledning

Udpegningerne af værdifulde kulturmiljøer, der kan belyse fortællingen om København som havneby, omfatter en række velafgrænsede udpegninger med specifikke historier. Der er ved udpegningerne lagt

vægt på at sikre et repræsentativt udvalg af miljøer fra forskellige udviklingsperioder i havnens historie med de karakteristiske kulturspor, som endnu er bevaret.

Udpegningen af Christianshavn

I denne sammenhæng skal særligt fremhæves de to meget store sammenfattende udpegninger, der repræsenterer to epoker i historien om Københavns Havn. Christianshavn repræsenterer den ældre historie om handelslivet omkring København, og i kraft af udpegningen af hele området med dets kanaler, vejstrukturer og karakteristiske bebyggelse, sikrer udpegningen en reguleret udvikling af området med respekt for dets særlige karakter og kulturhistoriske og arkitektoniske kvaliteter.

Udpegningen af Nordhavn

Nordhavn repræsenterer den moderne havn med alle dens funktioner i et stort og dynamisk område, som stadig er aktivt. Her søger man gennem udpegningen som værdifuldt kulturmiljø at fastholde enkelte karakteristiske historiske, arkitektoniske og strukturelle træk i et område, der i mange år fremover vil være i konstant udvikling. Udpegningen kan

dog bidrage til at fastholde det stadigt voksende områdes relation til havet og havnen.

Vurdering

Det vurderes på baggrund af screeningen, at de eksisterende udpegninger af værdifulde kulturmiljøer i Københavns Havn alle er relevante og væsentlige. Samtidig vurderes det, at miljøerne i al væsentlighed er repræsentative og dækkende for fortællingen. Kulturmiljøerne udgør således en vigtig forudsætning for at sikre vigtige kulturspor og fortællinger ved den videre udvikling af havnen.

Som det fremgår af nedenstående, knytter der sig dog også en række temaer omkring havnens udvikling, som ikke allerede er omfattet af de eksisterende udpegninger, eller som kan udledes som yderligere kulturhistoriske lag af de eksisterende udpegninger.

UDVIKLINGSTRÆK I KØBENHAVN SOM HAVNEBY

Indledning

Det har været et væsentligt element i screeningen at kortlægge centrale udviklingstendenser omkring Københavns rolle og historie som havneby. Formålet har været at identificere eventuelle behov for at udpege supplerende historier, som bør fastholdes gennem bevaringsværdige kulturspor som sammenhængende kulturmiljøer.

Som det allerede fremgår af ovenstående, er væsentlige historier og kulturspor fra centrale aspekter af fortællingen om København som havneby allerede dækket gennem de eksisterende kulturmiljøudpegninger. Havnens forskellige funktioner op gennem tiden er således velbelyste med sikringen af et repræsentativt udsnit af væsentlige kulturspor. Screeningens har dog peget på flere væsentlige kulturhistoriske temaer og funktioner, der har præget Københavns udvikling, og som er afledte af byens

rolle som Danmarks største og betydeligste havn.

Det er historier og funktioner, som også i et vist omfang har efterladt væsentlige kulturspor i byrummet, selvom de fleste med tiden er gledet ind som en del af det helt nye bybillede, der kendetegner Københavns Havn.

Indvundne områder i havnen

De mange udvidelser og omdannelser af Københavns Havn op gennem tiden har markant ændret havnens form, udtryk og funktioner frem til i dag. Der er således sket en lang række omdannelser af de oprindelige flade strandenge, som oprindeligt prægede havnen. Det er eksempelvis sket gennem en række terrænreguleringer og udbygninger af moleanlæg som langs Christians- og Kalvebod Brygger. Eller der sket opfyldninger som ved for eksempel Islands Brygge, som har indsnævret havnebassinet

og reduceret afstanden mellem den oprindelige by og Amager betydeligt, hvilket helt op i 1940'erne blev gentaget på Vestamager og i 1990'erne i Sydhavnen. De mest markante forandringer er dog sket ved anlæggelsen af en lang række kunstige øer i havnebassinet; bl.a. Christianshavn, Holmen, Nordhavn, Refshaleøen og Prøvestensøen. Det er resultatet af disse enorme jord- og reguleringsarbejder, der i dag kendetegner det by- og havnelandskab, der er karakteristisk for Københavns Havn.

Havnens bassiner

Mens byens areal er blevet udvidet og blevet forbundet på nye måder, er havnens bassiner stadig elementer, der deler kvarterer fra hinanden. Bassinstrukturene fra udvidelserne af industri- og handelshavnen i løbet af 18- og 1900-tallet er stadig langt hen ad vejen bevarede som meget synlige kulturspor, der er med til at styre byens forbindelser. Bassinerne er fine vidnesbyrd om havnens udviklingstræk og betydning for byen, og de besidder fortsat store økonomiske potentialer ved at skabe attraktiv plads tæt på vandet.

De lange kajstrukturer er tilsvarende i vid udstrækning bevaret som lange, lige stræk med deres bolværk og fortøjningspunkter og den direkte adgang til vandet. Selvom kajerne langt de fleste steder er tilgængelige fra landsiden, har udviklingen af nyt byggeri på de tidligere åbne havnearealer skjult en del af kajerne og dermed adgangen og udblikket til havnen bag en mur af nyt byggeri. Denne effekt er kun forstærket af, at de nye byggerier orienterer sig mod land og mod resten af byen og ikke længere mod vandet.

Tilsammen udgør den nuværende havn ét stort kulturlandskab, som stort set ikke har bevaret nogle af dets oprindelige landskabstræk.

Havnens broer

Ét væsentligt landskabstræk er dog bevaret, idet vandet fortsat deler byen i to på tværs af havnen. Byens to ældre broer – Knippels Bro og Langebro – er vigtige og fredede vidnesbyrd om den delte by gennem århundreder. Trods mange nye forbindelser på tværs, er det stadig et væsentligt træk ved byens karakter, at havnen er en barriere, der deler byen i

to.

Den oversøiske havn

Københavns Havn har siden middelalderen været Danmarks mest betydelige havn målt på både godsmængder og på passagerer. Skibstrafikken har forbundet byen med resten af landet og den nære omverden gennem faste skibsforbindelser, som med tiden er forsvundet med omlægningen af den nære transport til baner og veje. Omlægningen har betydet store forandringer i havnen, hvor mange af de traditionelle funktioner og deres faciliteter med tiden er forsvundet eller er blevet flyttet til andre steder i havnen eller i regionen. Endeligt har det forhold, at fragt- og passagerskibe ikke længere anløber Inderhavnen og Sydhavnen betydet, at skibstrafikken er blevet mindre synlig og Københavns Havn ikke længere opleves som en aktiv industrihavn eller traditionel havneby.

Frihavnen var med dens sydlige og nordlige del de sidste aktive havnedele i den traditionelle internationale skibstrafik, som har markeret København gennem århundreder. De særlige indhegnede områder med deres kajer, kraner og toldklaringslagre blev i løbet af 1960'erne mindre travle, da containertrafikken tog over i terminalen i Nordhavnen. I dag er frihavnsområdet med dets bassiner stadig synligt og nemt opfatteligt, selvom området til dels er blevet omdannet med boliger og kontorer.

Færgenhavnen

Også færgenhavnen er afviklet eller flyttet ud af Inderhavnen. Særligt fra terminalerne langs Havnegade var der tidligere forbindelser for passagerer og biler til andre danske havnebyer og ikke mindst til Sverige, Norge og til Bornholm. De store færgers forsvinden har ændret områdets udtryk og Københavnernes indtryk af at være forbundet over havet. Ændringen har samtidig betydet, at de mange besøgende i København, der tidligere kunne gå direkte fra borde og ind i byens centrum, i dag får en anden oplevelse af ankomsten til København.

”De sorte havne”

Københavns sorte havne var tidligere et dominerende træk ved store dele af Københavns Havn. Fra den sorte omstilling for alvor tog fart i 1850'erne

blev der indrette særlige, store havneområder, hvor skibe fra England, Tyskland og Polen kunne lande kul til byens industrier og gas- og elværker. Hvert af byens tre primære gasværker samt de to elværker ved Svanemøllen og i Sydhavnen havde deres egne havneanlæg, der blev forbundet med jernbaner, der kunne fragte kul og senere olie til industriområderne. Havnene rummede samtidig anlæg til fremstilling af koks og petroleum til de mange private husstande, som frem til slutningen af 1970'erne anvendte denne opvarmningsform. De sorte havne er i dag i al væsentlighed forsvundet og indlemmes gradvist i byen.

Der er dog én væsentlig undtagelse. Prøvestensøen – eller Benzinøen, som den også kaldes – blev i begyndelsen af 1930'erne anlagt ud for Amagers nordøst-kyst til at rumme raffinaderi og olielagre. Øen er løbende blevet udvidet og anvendes stadig til det oprindelige formål og udgør et særligt – og utilgængeligt kulturmiljø, som med tiden vil blive omsluttet af Lynetteholm.

Fiskerihavnene

Fiskeriet har aldrig været væsentligt i København, der er blevet forsynet med frisk fisk fra oplandet. Københavns Havn har dog rummet flere mindre fiskerihavne, som de til dels har overlevet som små enklaver for fritidsfiskere i de dele af havnen, der ikke er blevet opslugt af byen som nye bolig- og erhvervsområder.

De små lokale havnemiljøer rummer samtidig alternative, uregulerede muligheder for liv og aktivitet i tidligere havnebygninger, midlertidige huse og på husbåde. Havnemiljøerne er væsentlige for deres brugere og fremstår med skæve perspektiver på det strømlinede liv i de nye havnevarter.

Den moderne aktive havn

København er dog stadig en meget aktiv havneby med mange anløb af skibe med både fragt og passagerer. Nye terminaler og andre faciliteter til gods og passagerer er opført i de store, nye udvidelser af nordhavnen, som udvikler sig som et nyt og dynamisk kulturmiljø. Placeringen af faciliteterne i Nordhavnen har fjernet skibene som meget synlige dynamiske elementer i Inderhavnen. Dermed har

den nye placering også delvist fjernet skibene fra den offentlige bevidsthed. Kun de enorme krydstogtskibe i Nordhavnen og ved Langelinie kajen er umiddelbart synlige vidnesbyrd om den aktive havn og byens interaktion med dens omverden over havet.

Omdannelser af havnen

Med omlæggelserne i havnens trafik og karakter i løbet af 1960'erne og 1970'erne blev en stor del af havneområderne funktionstømte. Kraner og kulbaner, siloer og transportbånd, lagerbygninger og indhegninger forfaldt og forsvandt. En stor del af de kulturspor, som var vidnesbyrd om havnens tidligere funktioner forsvandt og findes ikke længere.

I stedet har havnefronten og de tidligere havne- og industriområder siden 1990'erne undergået meget store forandringer med opførelsen af nye byggerier på de attraktive grunde langs vandet. En del af dette byggeri forholder sig strukturelt og arkitektonisk til Københavns klassiske havnemiljøer og temaer med kanaler og traditionelle orienteringer og volumener i byggeriet. Andre nye byggerier gør ikke og har skabt andre rum langs havnefronten.

Omdannelsen af Københavns Havn har stået på i mere end en generation og har skabt nye unikke byrum med nye anvendelser og nye kulturmiljøer. En stor del af den oprindelige havn er nu præget af beboelse og rekreative funktioner i den moderne havn, som allerede har etableret sig i offentlighedens bevidsthed som en ny indlejret identitet med mange referencer til havnens historier og iboende kvaliteter. København som badeby.

Havnebad Islands Brygge. Foto: Wikimedia Commons

INTERESSER I ET NATIONALT, REGIONALT OG LOKALT PERSPEKTIV

En gennemgang af den aktuelle forskning om Københavns historie og om havnehistorie antyder en række temaer og fortællinger med national og til dels international interesse, der knytter sig til Københavns Havn.

Nationale interesser

I denne kontekst er der naturligvis en særlig interesse for Københavns Havns centrale rolle i et nationalt og internationalt perspektiv, idet havnen gennem historien har været landets største og mest betydelige ind- og udskibningssted. Samtidig har havnen været vært for en række betydelige industrier, som på grund af deres omslag af varer, bedst har kunnet placeres ved en større havn.

I denne sammenhæng fremhæves særligt sojaka-gefabrikken og havneanlæggene på Islands Brygge som industrier og kulturminde af national betyd-

ning. Tilsvarende gælder for Burmeister & Wains værfter og fabrikker på Christianshavn og senere på Refshaleøen, som har hørt til landets vigtigste og har bidraget med et meget industrielt udtryk i havnen. De bevarede kulturspor og kulturmiljøer er i denne sammenhæng blevet kortlagt, og der er netop peget på bevaringsværdige strukturer og vidnesbyrd i byggeriet langs Islands Brygge, på den sydlige del af Christianshavn samt på Refshaleøen.

Kortlægningen har vist – som det også er konstateret i forbindelse med den aktuelle screening – at de overvejende dele af disse kulturspor efterhånden er blevet overlejret af byens udvikling og primært er bevaret som enkeltelementer i form af udvalgte bygninger og små referencer i byrummet til de tidligere havnefunktioner.

Der fremhæves dog samtidig et særligt fokus på

en række succesfulde omdannelser af Københavns Havn til nye formål. Her fremhæves igen særligt Islands Brygge, hvor det er lykkedes at gøre et hidtil lukket område tilgængeligt for boliger og rekreative formål og gøre det populært for offentligheden.

Der er dog stadig en national interesse for en bevaring og respektfuld udvikling af det militære område på Holmen, som allerede nu sikres gennem en udvidelse af bygningsfredningerne i området. Tilsvarende peges på en faglig national interesse for en udvikling og omdannelse af Refshaleøen, der tilgodeser de mange unikke kulturværdier i området.

Lokale interesser

Mens de nationale interesser for bevaring og respektfuld udvikling fokuserer på de større strukturer omkring København som industrihavn, er der lokalt en stor interesse for bevaring af de små havnemiljøer.

Der har allerede i de eksisterende udpegninger været fokus på også at sikre mindre, lokale havnemiljøer, der danner rammen om fritidssejlad, lystfiskeri og tilsvarende rekreative aktiviteter foruden husbåde. Disse funktioner findes eksempelvis i forbindelse med områderne ved Sluseholmen og Bådehavns-gade samt i Fiskerihavnen, som er udpeget som et samlet værdifuldt kulturmiljø. Tilsvarende elementer findes dog også i et vist omfang på Christians-

havn.

De små havnemiljøer, som endnu er bevaret i et vist omfang i eksempelvis Sydhavnen, ved Margretheholm og Nyholm og langs Øresundskysten på Amager har et delvist uberørt præg og betragtes i et lokalt perspektiv som væsentlige spor af bydelens oprindelige funktioner og tillægges derfor lokalt en vis betydning. Således har flere af lokaludvalgene foreslået denne type af miljøer i forbindelse med screeningen. Dette hænger naturligvis sammen med, at en del af disse miljøer er under et betydeligt pres fra byens udvikling og flere steder udgør de sidste dele, der ikke er undergået en omdannelse til nye formål.

I forbindelse med screeningen har det været vurderingen, at de fleste af disse mindre havnemiljøer udgør sluttede kulturmiljøer med en egen historie og et antal karakteristiske kulturspor, der understøtter deres historie. Det gælder dog i de fleste sammenhænge, at de små havnemiljøer i deres nuværende form primært er et vidnesbyrd om afviklingen af de oprindelige aktiviteter i de indre dele af Københavns Havn. Miljøerne er således ofte opstået i forbindelse med afviklingen af havnens funktioner og virksomheder i 1960'erne og 1970'erne, hvilket gav plads til alternative anvendelser af de tomme arealer.

H.C. Ørstedsværket og Sydhavnen 1938. Foto: KB

FOKUSOMRÅDER I SCREENINGEN

I forlængelse af den indledende kortlægning af Københavns væsentlige historier og udviklingstræk er der formuleret en række fokusområder, der særligt er undersøgt gennem screeningen for eventuelle nye værdifulde kulturmiljøer. Fokusområderne vedrører særlige udviklingstræk, som særsomt bør undersøges og eventuelt afspejles og sikres som kulturspor.

Der har i screeningen af fortællingen om København som havneby særligt været fokus på følgende temaer:

- Nyere kulturmiljøer omkring Københavns roller som havneby.
Det er blevet særsomt undersøgt, om de eksisterende udpegninger af kulturmiljøer omkring Københavns roller som industri- og passagerhavn er dækkende og eventuelt bør eller kan suppleres og aktualiseres med kulturmiljøer, der dækker andre aspekter af temaet med fokus på tiden efter 1900.
- Forsyningshavnene til kul og olie med deres oplagspladser. Herunder er forsyningshavnens infrastruktur og eventuelle tilknyttede erhvervsområder blevet undersøgt.
- Bevarede miljøer og elementer fra passagerskibenes anvendelse af Københavns Havn. Herunder er det turismehistoriske aspekt af havnens anvendelse blevet undersøgt.
- Bevaringsværdige traditionelle bassin- og kajstrukturer. Undersøgelsen har haft særlig fokus på særlige dele af havnen, der har været indrettet til særlige formål.
- Bevarede elementer i erhvervsorienterede mindre havneområder.

Generelt har der i screeningen været fokus på at afdække eventuelle kulturmiljøer, der understøtter fortællingen om København som moderne havneby og som omdannelseshavn som supplement til de eksisterende udpegninger, der særligt er dækkende for Københavns ældre historie og udviklingstræk.

Screeningen omfatter som udgangspunkt kun miljøer frem til ca. 1970 men antyder også havnens udvikling i 1980'erne og 1990'erne.

I forbindelse med screeningen og de tilknyttede besigtigelser af områderne i Københavns Havn er det konstateret, at det vil være vanskeligt eller umuligt at udpege værdifulde kulturmiljøer, der understøtter flere af fokuspunkterne.

I flere sammenhænge er der ikke bevaret tilstrækkelige kulturspor i form af bygninger, vejstrukturer eller andre faciliteter, der vidner om områdernes oprindelige anvendelse. Eller de bevarede elementer rummer ikke en udsagnskraft, der gør dem afkødelige eller genkendelige.

Dermed vil mange områder omkring Københavns Havn ikke kunne leve op til udpegningskriterierne for værdifulde kulturmiljøer, og de bevarede kulturspor må eventuelt sikres på anden vis i den videre udvikling af områderne.

KVALIFICERING OG ANBEFALING AF NYT KULTURMILJØ

Screeningen har kun peget på ét muligt nyt kulturmiljø, som er kvalificeret med henblik på en udpegning som værdifuldt kulturmiljø. Det drejer sig om følgende:

Prøvestenen - Benzinøens nordlige del som et eksempel på de "sorte" havne til kul og olie, som har været en vigtig del af aktiviteterne i havnen, og som kun er bevaret her.

Kulturmiljøet er på bruttolisten tildelt en *middel prioritering* og anbefales ikke aktuelt prioriteret til en udpegning som værdifuldt kulturmiljø.

Som udgangspunkt lever området op til udpegningskriterierne for udpegning af kulturmiljøer og bidrager med væsentligt nyt i forhold til de eksisterende udpegninger.

Netop områdets meget tekniske karakter og komplekse miljø med mange forskellige typer af kulturspor og begrænsede traditionelle arkitektoniske værdier gør det særligt egnet til en sikring af beva-

ringsværdierne gennem en udpegning som værdifuldt kulturmiljø.

Til trods for områdets kulturhistoriske kvaliteter er der lagt flere forhold til grund for anbefalingen om ikke at udpege Prøvestenen som et værdifuldt kulturmiljø i forbindelse med den aktuelle opdatering.

Den primære årsag er, at området fortsat anvendes til dets oprindelige formål og derfor gennemgår løbende forandringer. Disse forandringer vil yderligere tage fart i forbindelse med anlægget af Lynetteholm.

Samtidig betyder anvendelsen af området til sårbar produktion, at der gør sig en række øvrige planforhold gældende. En udpegning som værdifuldt kulturmiljø kan således vanskeliggøre tilladelser til en videre udvikling og anvendelse af området til dets oprindelige formål. Dermed vil en udpegning som værdifuldt kulturmiljø reelt være med til at begrænse mulighederne for en bevaring på længere sigt.

Det amerikanske olieselskab GULF opførte i 1955-56 en stor tankfarm på Prøvestenen. Tankfarmen er fortsat bevaret i dens oprindelige form. Foto: SDFE

KULTURMILJØ PÅ BRUTTOLISTEN

PRØVESTENEN - BENZINØENS NORDLIGE DEL

Fra 1934 blev det lavvandede område ud for Stricker Batteri på det nordøstlige Amager omdannet til en kunstig ø, der fremover skulle huse oplag af benzin og olie. Den nye ø, Prøvesten, blev opkaldt efter søfortet Prøvestensfort. Den nye ø opslugte det gamle søfort, der stadig ligger velbevaret og synligt med sin havn midt på øen.

Anlæggelsen af Prøvesten kom i forlængelse af byggeriet af et raffinaderi (pyrolyseanlæg) til fremstilling af benzin og gas på det tidligere Strickers Batteri på Nordøstamager.

Den nye ø blev forbundet til land af Prøvestensbroen, som i 1952 blev udbygget og flyttet, og som var forbundet til Amagerbanens spor og videre til DSB's nationale banenet. Endvidere fik Prøvesten sin egen havn til indladning af råolie fra tankskibe. På øen blev opført et stort antal lagertanke i stål eller beton samt en række procesanlæg.

En række af de internationale olieselskaber; GULF, Caltex, Esso, BP og Shell opførte til dels allerede før Besættelsen og ikke mindst i 1950'erne egne "tankfarme" med tilknyttede administrationsfaciliteter. Mange af disse oprindelige tanke findes og anvendes stadig. Herunder findes en tankfarm med tilhørende værksted og kontorer opført af Gulf i 1955, som er unik i et internationalt perspektiv. Øen er løbende blevet udvidet og anvendes stadig til sit

oprindelige formål.

Benzinøen, som Prøvesten også kaldes, står som et vigtigt og velbevaret kulturmiljø, der vidner om Københavns og Danmarks sorte omstilling i tiden efter 1. Verdenskrig og helt frem til i dag. Prøvesten er den sidste bevarede af de særlige havne, der blev anlagt som gasværks- og oliehavne i København i forbindelse med særligt gasværkerne.

Prøvesten er det sidste bevarede industrimiljø fra den omfattende kemiske industri på Nordamager langs Øresundskysten, der blev yderligere udbygget i løbet af 1930'erne. Omkring 1950 fandtes her mere end 30 kemiske virksomheder i et bælte langs kysten fra Prøvesten til Kastrup.

Benzinøen uddyber en central historie i den nyere del af fortællingen om København som Havneby og om Produktionens København. Her er Benzinøen et fint og vigtigt vidnesbyrd om, at København langt op i tiden fortsat har spillet en væsentlig rolle indenfor den tunge industri i et både lokalt, regionalt og nationalt perspektiv. Dermed understøtter Benzinøen også fortællingen om København som Metropoli.

Benzinøen fremstår med sine tankanlæg, Prøvestensfort og sine havne og broer autentisk og med en meget høj integritet i forhold til stedets oprindelige funktioner.

Indledning

Som det fremgår af ovenstående, har screeningen for mulige nye kulturmiljøer kun peget på ét muligt nyt kulturmiljø. Dette er naturligvis et udtryk for, at de eksisterende udpegninger må betragtes som dækkende og repræsentative for de temaer og kulturspor, der i dag kendetegner Københavns Havn. Samtidig vidner det enlige forslag til en konkret ny udpegnings også om, at en stor del af Københavns Havn er omdannet i et omfang, så der ofte kun er få kulturspor bevarede.

Behov for nyere kulturhistoriske lag

Den samlende fortælling og de udpegede værdifulde kulturmiljøer har taget udgangspunkt i tidligere generationers anvendelse af havnen og i de funktioner, der indtil 1970'erne kendetegnede områderne. Der er imidlertid sket meget i Københavns Havn i løbet af den seneste generation. Nye bebyggelser og nye anvendelser af havnen er blevet tilføjet og er blevet en indlejret del af Københavns udtryk og liv.

Den samlende fortælling om København som havneby kan i forbindelse med en fremtidig opdatering af fortællingen derfor med fordel overvejes udvidet med et særskilt fokus på omdannelsen af havnen med fokus på de forandringer, der skete fra 1970'erne og 1980'erne og frem mod 2000. Derved vil nye og væsentlige kulturmiljøer og kulturværdier kunne rummes indenfor fortællingen.

Havnens bevaringsværdier som potentiale

Københavns Havn rummer imidlertid stadig en række væsentlige temaer, historier og kulturspor indenfor den generelle fortælling, som dels bør bevares ud fra et kulturhistorisk bevaringsperspektiv, og dels bør fastholdes som væsentlige kvaliteter, der er med til at give havneområderne karakter.

Dette sidste aspekt er ikke uvæsentligt, idet havneområderne er populære i forhold til især udvikling af nye boligområder. Her spiller nærheden til vandet naturligvis en vigtig faktor, men muligheden for samtidig at berige nye områder med en identitet, der trækker tråde bagud i tid, udgør i sig selv et potentiale.

Det anbefales derfor generelt ved kommende om-

dannelser i havneområderne, at der gives særlig opmærksomhed omkring at bevare kulturhistoriske spor, der vidner om områdernes fortid som erhvervshavne.

Idéer til fremtidige temaer og kulturmiljøer

Der er ved screeningen identificeret en række idéer til supplerende historier, temaer og steder, som peger på ét eller flere mulige, fremtidige kulturmiljøer eller tilpasninger af eksisterende kulturmiljøer indenfor rammerne af fortællingen om København som hovedstad. Flere af disse idéer har kort været drøftet, men har ikke været behandlet i projektets arbejdsgruppe. Idéerne har derfor kun karakter af opmærksomhedspunkter for fremtidig planlægning, herunder en eventuel senere opdatering af værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen. En præcisering af temaerne vil forudsætte nærmere undersøgelser og forskning.

Blandt mulighederne kan nævnes:

- *Omdannelsen af Islands Brygge* med fokus på havnefronten med dens oprindelige og renoverede bygninger, de tidligere havnearealer og havnebadet, der vidner om transformationen af Københavns Havn som en væsentlig ny fase i havnens historie.
- *Nye havnemiljøer* med særligt fokus på bolig- og erhvervsmiljøer, der er kommet til at kendetegne store dele af havnen siden 1990'erne.
- *Søndre Frihavn* som et selvstændigt kulturmiljø med særlig fokus på Københavns Frihavns væsentlige rolle som et toldfrit import- og omslagsområde. Søndre Frihavn med Langelinie kajen omfattede tre nye bassiner med stor dybgang og med egne kajanlæg, kraner, jernbane og pakhus. Frem til 1979 var havnen en lukket enklave i havnen.

PRODUKTIONENS KØBENHAVN

Industrien i København har været en væsentlig del af byens udviklingstræk, der har været trukket tråde ud i hele byen og afgørende påvirket dens udvikling på alle områder. Hvor København traditionelt havde skabt sin omsætning gennem handel, voksede industrien gradvist fra midten af 1800-tallet frem som en stadig mere betydningsfuld sektor. Mellem århundredeskiftet og 1970'erne voksede industrien støt i nye store industrikvarterer, der sammen med arbejderkvarterer og mange andre funktioner kom til at tegne store dele af byen.

Industrisamfundets historie er derfor en væsentlig del af Københavns kulturarv som meget markante og synlige kulturspor i byrummet. Industrikvarterer, arbejderkvarterer og infrastruktur er tydelige vidnesbyrd om byens udvikling gennem det 20. århundrede og er en vigtig del af byens udtryk og historiske identitet. Industriens historier og steder har store potentialer for byens fremtidige udvikling med industribyen som bagtæppe.

FORTÆLLINGEN OM PRODUKTIONENS KØBENHAVN

Indledning

Produktionens København er den tredje af de fire fortællinger, som har kendetegnet Københavns udvikling, og som skal ses i tæt sammenhæng med de øvrige tre fortællinger, der væver sig sammen til én fortælling om København.

Industriens København

Fortællingen om produktionens København har fokus på byens udvikling som industriby fra 1840'erne og frem til 1970'erne. Industrien i og industrialiseringen af København har været en væsentlig del af byens udviklingstræk, der har trukket tråde ud i hele byen og afgørende påvirket dens udvikling på alle områder. Hvor København traditionelt havde skabt sin omsætning gennem handel, voksede industrien gradvist fra midten af 1800-tallet frem som en stadig mere betydningsfuld sektor. Mellem århundredskiftet og 1970'erne voksede industrien støt i nye store industrikvarterer, der sammen med arbejderkvartererne og mange andre funktioner kom til at tegne store dele af byen.

Industrielle kulturminde

Industrialiseringen har tilsvarende været en væsentlig fortælling i forbindelse med udpegningen af værdifulde kulturmiljøer i København, og skal ses i sammenhæng med de øvrige fortællinger - særligt København som havneby og Københavnerens velfærd - som det fremgår af afgrænsningen af fortællingen:

”De udpegede kulturmiljøer omfatter industrimiljøer fra hele perioden fra ca. 1840 - 1970, det vil sige fra de første baggårdsindustrier til moderne fabriksanlæg. Samtidig er industrialiseringens indvirkning på byens og samfundets udvikling i øvrigt undersøgt. Det vil sige udbygningen af København med nye boligområder og de institutioner, anlæg og servicefunktioner, der efterhånden blev anset for nødvendige for at dække befolkningens behov, den afledte handel, behovet for infrastruktur til transport af både varer og mennesker.”

Fortællingen ser således meget bredt på temaet omkring Københavns omstilling til en egentlig industriby i perioden, hvilket også kendetegner udpegningerne af værdifulde kulturmiljøer under de tre fortællinger.

Nationale industriminder

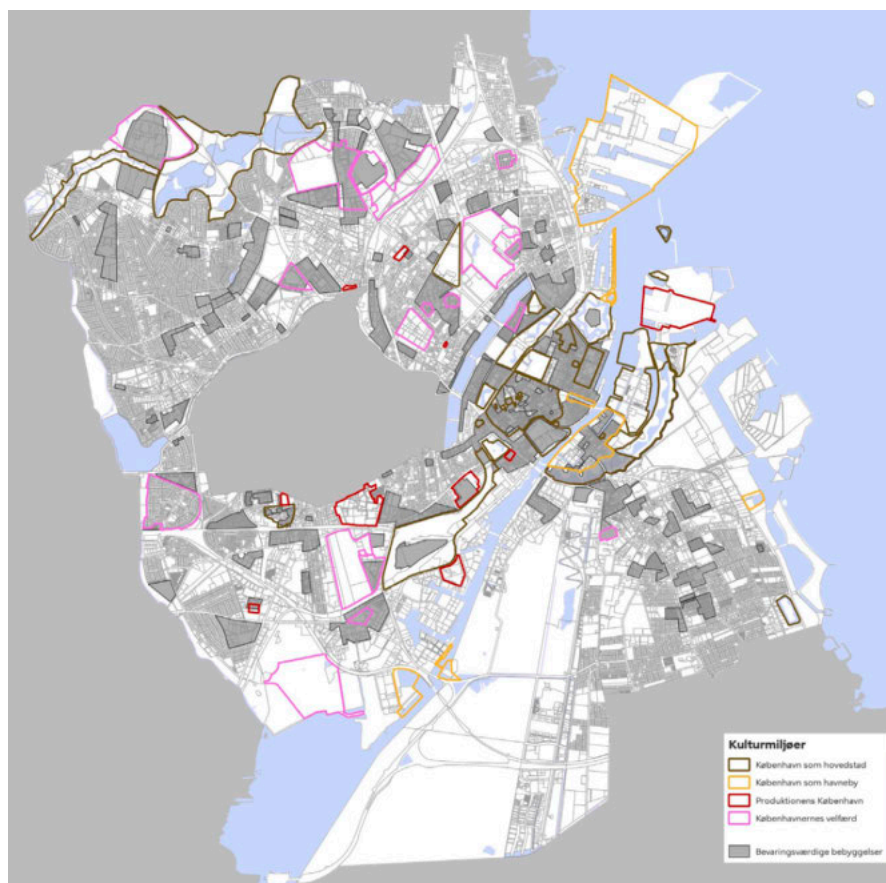
Slots- og Kulturstyrelsen gennemførte i 2005-07 en omfattende gennemgang af historiske industrielle miljøer i Danmark og pegede her på 25 nationale industriminder og 161 vigtige regionale industriminder. En stor del af disse ligger i København, og styrelsens udpegninger har dannet et vigtigt grundlag for udpegningen af kulturmiljøer i København.

Der er i alt udpeget 9 industrielle kulturmiljøer under fortællingen, der på flere måder er repræsentative for de kulturspor, som industrien har efterladt i byen. Der er i udpegningerne en klar vægt på produktionsindustrien og på dens industriarkitektur og typologi. Udpegningerne repræsenterer således de forskellige skalaer og typologier i industribyggeriet; fra de små ældre baggårdsfabrikker, over de større egentlige fabrikskomplekser til de store og moderne industribyggerier. Tilsvarende er udpegningerne kronologisk repræsentative med eksempler fra de fleste perioder. Endeligt er udpegningerne i kraft af deres baggrund repræsentative i et nationalt perspektiv.

Selvom udpegningerne er et resultat af en større undersøgelse, synes der fortsat at være aspekter af fortællingen, som ikke er omfattet af de eksisterende udpegninger. Det gælder blandt andet for industribyggeriet i et større byplanmæssigt perspektiv. Udpegningerne omfatter ikke samlede industriområder, hvor virksomhederne indgår i en særlig industriel kontekst i byudviklingen. Netop udflytningen eller etableringen af industrierne i nye dele af byen har været en væsentlig forudsætning for byens nuværende struktur.

Erhvervslivet i København

Mens der har været fokus på produktionsindustrien, omfatter fortællingen ikke en række andre væsentlige erhvervsgrøner, som tilsvarende har været med til at tegne Københavns udvikling i perioden. Eksempelvis forsyningsindustrien, transportsektoren, serviceindustrien, de liberale erhverv og ikke mindst handelslivet, der har betjent byen og dens indbyggere, er et væsentligt og meget synligt aspekt af erhvervslivet i en storby som København. Og på grund af Københavns tyngde har byen indenfor flere erhverv også været den væsentligste spiller i et regionalt og nationalt perspektiv.

Allerede udpegede værdifulde kulturmiljøer under temaet Produktionens København:

- 3.1 Rud. Rasmussen
- 3.2 Holger Petersens Tekstilfabrik
- 3.3 Den Brune og Hvide Kødbø
- 3.4 Carlsberg og Glyptoteket
- 3.5 H.C. Ørstedværket
- 3.6 Refshaleøen B & W
- 3.7 Håndværkerbyen i Valby
- 3.8 Filmbyen i Valby
- 3.9 Novo-Novozymes fabrik

Eksisterende udpegninger

Udpegningerne af de ni værdifulde kulturmiljøer indenfor fortællingen om produktionens København adskiller sig i form og skala fra de fleste øvrige kulturmiljøudpegninger i København. Hvor der i de øvrige fortællinger arbejdes med større geografiske sammenhænge og byrum, der gennem deres kulturspor afspejler karakteristiske historier om byens udvikling, har udpegningerne indenfor denne fortælling mere karakter af nedslag.

Flere af de ni udpegninger omfatter således en meget skarp afgrænsning af primært enkeltvirksomheder, der typologisk, arkitektonisk og kulturhistorisk udgør en bevaringsværdig, men også løsrevet enhed, som kun begrænset forholder sig til stedets kontekst i det omkringliggende byrum. Udpegningen af Kødbøen, B&W og Carlsberg er her undtagelser, idet de tre områder fra starten udgør langt større entiteter.

Tilgangen sikrer og anskueliggør stedernes kulturverdier med et meget præcist sigte. Andre typer af

kulturmiljøer indenfor samme tema kan dog kræve en bredere tilgang i forhold til at fastholde større strukturer, der har været kendetegnende for København som industriby.

Relevante udpegninger

Det vurderes på baggrund af screeningen, at de eksisterende udpegninger af værdifulde kulturmiljøer omkring produktionens København alle er relevante og væsentlige. Samtidig er udpegningerne typologisk repræsentative i et regionalt og nationalt perspektiv.

Samtidig vurderes det dog, at miljøerne kun delvist er repræsentative og dækkende for fortællingens formål, idet der ses væsentlige udviklingstræk, som ikke eller kun delvist er repræsenteret.

De udpegede kulturmiljøer udgør en vigtig forudsætning for at sikre vigtige kulturspor og fortællinger ved den videre udvikling og bevaring af industriens kulturarv i København.

UDVIKLINGSTRÆK I PRODUKTIONENS KØBENHAVN

Et væsentligt tema i Københavns udvikling

Det har været et væsentligt element i screeningen at kortlægge centrale udviklingstendenser omkring Københavns rolle og historie som industriby. Formålet har været at identificere eventuelle behov for at udpege supplerende historier, som bør fastholdes gennem bevaringsværdige kulturspor som sammenhængende kulturmiljøer.

Som det allerede fremgår af ovenstående, er centrale historier og kulturspor fra centrale aspekter af fortællingen om produktionens København allerede dækket gennem de eksisterende kulturmiljøudpegninger. Industriens forskellige typer op gennem tiden er således velbelyste med sikringen af et langt hen ad vejen repræsentativt udsnit af væsentlige kulturspor.

Screeningen har dog peget på flere væsentlige kulturhistoriske temaer og funktioner, der har præget Københavns udvikling, og som er afledte af byens rolle som Danmarks største og betydeligste industriby gennem generationer. Det er historier og funktioner, som også i et vist omfang har efterladt væsentlige kulturspor i byrummet, selvom de fleste med tiden er gledet ind som en del af det helt nye bybillede, der kendetegner mange af de tidligere industriområder i København.

Den tidlige håndværksindustri

Helt tilbage til middelalderen har København haft en betydelig produktion af varer og håndværksprodukter til lokale og regionale markeder. I baggårdsværksteder i middelalderbyen og på brokvarterene blev der fremstillet redskaber, tøj, sko og daglige fornødenheder til byens borgere. Ofte samlede flere håndværkere sig i bestemte kvarterer; eksempelvis Klædebo Kvarter omkring Nørregade, hvor skræddere og klædehandlere dominerede bybilledet og har været med til at grundlægge områdets nuværende bebyggelsesstruktur.

I kraft af et stort og købestærkt kundeunderlag i hovedstaden, udviklede der sig også en betydelig produktion af finere kunsthåndværk i København. Guld- og sølvsmede, urmagere, møbelsnedkere havde deres værksteder og udsalg i bymidten. Også fremstillingen af porcelæn blev et vartegn for Kø-

benhavn, og allerede fra begyndelsen af 1800-tallet etablerede flere fabrikker sig i middelalderbyens udkant. Her blev der fremstillet varer til et bredt dansk og internationalt marked, og produktionen i København tilbød varer, som ikke kunne købes andre steder i landet.

Industrien flytter ud

Forholdene indenfor voldene var dog trange for de voksende virksomheder, og netop porcelænsfremstillingen hørte til de første, der etablerede egentlige fabrikker i sidste halvdel af 1800-tallet i de nye kvarterer udenfor voldene; på brokvartererne og senere også i eksempelvis Valby og på Amagerbro. Produktionen krævede dog plads i de snævre fabrikker og baggårdsværksteder. Manglen på plads – og pasningsmuligheder til de mindste børn - betød at mange kvinder og børn i eksempelvis porcelæns- og klædeindustrien måtte arbejde hjemme i de trange lejligheder.

Generelt medførte den egentlige industrialisering en omfattende udflytning af produktionen til områder i byens udkant. Den industrielle masseproduktion af varer krævede plads og adgang til infrastruktur. Samtidig gav de nye områder plads til boliger til fabrikkernes arbejdere. Særligt efter indlemmelsen af nye områder i Københavns Kommune i 1901-02 blev der skabt nye muligheder for udflytning. Det er således også karakteristisk, at man allerede i de første byudviklingsplaner fra 1903 udlagde egentlige industriområder i nærhed til etagebyggeri og villaer til de mange nye arbejdere, som flyttede til byen fra provinsen for at arbejde i industrien.

Det er et karakteristisk træk ved disse tidlige udflytterindustrier, at virksomhederne indrettede sig i nye typer af fabriksbygninger – ofte i form af etagefabrikker – der optimerede masseproduktionen af varer på en begrænset plads. Samtidig sluttede virksomhederne sig ofte sammen med beslægtede industrier i de nye kvarterer, hvilket for eksempel på det nordlige Amager og i Nordvest-kvarteret skabte områder, til fremstilling af særlige varegrupper.

Nye industrielle komplekser

Kommunens første egentlige industriområde opstod, da Refshaleøen blev skabt ved opfyldning i

årene 1868-80. Her udviklede Burmeister & Wains skibsværft og maskinfabrik sig til én af kommunens største arbejdspladser. På det indvundne nye område på Islands Brygge indledte Dansk Sojakagefabrik produktionen i 1909. Samme år etablerede De Danske Statsbaner et centralværksted på det opfyldte område ved Kalvebod Strand og forblev indtil 1970'erne én af byens vigtigste industriarbejdspladser.

Industriens infrastruktur

Den samlede placering af virksomhederne gjorde det også muligt bedre at udnytte den infrastruktur, der var en forudsætning for at kunne modtage og afsende varer. De største nye industrikvarterer opstod da også ved jernbanerne, der i sidste halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blev bredt ud over byen og forbandt de nye kvarterer med resten af verden og frem for alt med Københavns Havn. Jernbanerne forbandt ikke bare kvarterer med bymidten men i stigende grad også med hinanden i ringe omkring byen og med forbindelser via godsterrænerne ved Hovedbanegården, Enghave og Østerport og videre til havnen.

Tilsvarende udviklede passagertrafikken sig med industrialiseringen og tegnede et helt nyt trafikalt københavnerkort i første del af 1900-tallet. Nye udfalds- og ringveje forbandt industrier og boliger i bydelene og bymidten. De overkommelige afstande indenfor kommunen gjorde allerede inden 1. Verdenskrig København til en cykelby, men samtidig blev sporvogns- og fra 1930'erne også S-togsnettet bredt ud over byen og videre til de ydre forstæder i omegnskommunerne, som også stillede arbejdere til byens industrier.

Den kemiske industri

Det er et andet karakteristisk træk ved industriudviklingen i København fra 1890'erne og frem til 1960'erne, at den traditionelle tunge maskin- og værftsindustri blev suppleret med en helt række nye og teknologitunge industrigrene.

Flere steder i København opstod centre for produktionen af nye typer af varer i massefabrikation. Det gjaldt eksempelvis indenfor den kemiske industri, der etablerede sig langs Øresundskysten på Østamager, og som betjente sig af de nye forbindelser

Philips's fabrik, Uplandsgade

via Amagerbanen. Resterne af disse specialiserede procesindustrier, der forsvandt i løbet af 1970'erne stadig fornemmes i området.

Banen udgjorde også grundlaget for et nyt industrivarter langs Kløvermarken, hvor flere virksomheder indenfor den nye medicinalindustri etablerede sig med blandt andet Løvens Kemiske Fabrikker. Det samme gjorde specialiserede fødevarerindustrier. Både her og flere andre steder i København voksede nye typer af industrier frem – f.eks. konserver- og chokoladefabrikker, der forædlede landbrugsprodukter, der blev indført via havnen eller jernbanen.

Elektronikindustrien

Den elektroniske industri er endnu et eksempel på de højt specialiserede fabrikker, der opstod og kom til at præge bybilledet med deres meget store fabriksbygninger. Phillips indledte i 1930'erne fremstillingen af elektriske pærer, relæer og armaturer flere steder på Amager, flere fabrikker til telefoner opstod i Nordvest og på Nørrebro blev virksomheden Laur. Knudsen én af verdens førende indenfor kontakter og relæer. Virksomhederne gav arbejde til ingeniører, teknikere og montricer i helt nye fabrikstyper, der ofte havde afdelinger flere steder i byen.

Bilindustrien

Det samme gjorde sig gældende for bilindustrien. Ford introducerede samlebåndet i Danmark allerede i 1921 på Heimdalsgade og fra 1924 i nye lave niveaufabrikker i Sydhavnen. Ford fik i 1929 følgeskab af General Motors med en ny fabrik på Aldersrogade. Tilsammen producerede de to fabrikker frem til midten af 1960'erne tæt på 1 million biler, lastbiler og traktorer i København.

Afvikling af produktionsindustrien

En stor del af de traditionelle industrier blev afviklet i København i løbet af 1970'erne og mange tidligere industribygninger kom til at stå tomme eller blev overtaget af flere mindre virksomheder. En del af de traditionelle industriområder mistede derfor også deres historiske roller og er gradvist blevet omdannet til nye, mindre virksomheder til boliger. Det er dog karakteristisk - og unikt - for København, at der stadig findes områder, hvor særligt udflytterindustriens bygninger og strukturer fra tiden omkring

århundredeskiftet og første halvdel af 1900-tallet stadig er bevarede og fortsat indgår i en tæt sammenhæng med de arbejderboliger, som blev opført i tilknytning til dem.

De nye serviceindustrier

En anden og mere overset del af erhvervsudviklingen i København gennem de sidste ca. 100 år ligger i den omfattende serviceindustri, der har kendetegnet storbyen København. I kraft af byens størrelse har der udviklet sig en række virksomhedsområder, der lever varer og tjenester til at holde byen kørende. Mange af disse virksomheder har etableret sig i de tidligere baggårdsfabrikker i byen eller i forbindelse med de større industri- eller boligkvarterer i de indre forstæder. Ofte med en meget nær lokal forankring. Kombinerede bolig- og erhvervsområder har derfor været kendetegnende for byen mange steder og findes stadig som aktive kulturspor om byens udvikling.

Kontorbyen

Endelig er flere områder i København omkring den traditionelle middelalderby præget af liberale erhverv. Allerede fra århundredeskiftet voksede større kvarterer med kontorbygninger frem til virksomheder indenfor eksempelvis handel, bankvæsen, forsikring eller til virksomhedsdomiciler og organisationer. København er i denne sammenhæng unik i en dansk målestok, idet andre danske byer typisk har områder, der kombinerer kontorer med detailhandel og boliger. I København findes egentlig kontorområder, stort set uden butikker eller boliger og ofte i meget markante bygninger med en særegen volumen og arkitektur.

Omdannelsen af de Københavnske industri- og erhvervsområder har sat en række fine kulturmiljøer, der vidner om byens fortid som industriby, under pres i forhold til omdannelse til nye formål. Industri-kulturen rummer dog ofte en række store potentialer for balanceret udvikling, der fastholder nogle af de historiske kvaliteter i områderne.

INTERESSER I ET NATIONALT, REGIONALT OG LOKALT PERSPEKTIV

Nationale og regionale interesser

Som allerede omtalt tager en del af de eksisterende udpegninger udgangspunkt i de kulturminde, som Kulturstyrelsen anbefalede på baggrund af en national kortlægning af den industrielle kulturarv for ca. 15 år siden. Udpegningerne i København omfattede ni ud af 25 nationale industriminder og 22 ud af 161 regionale industriminder. Dette vidner om både Københavns betydning som industriby og om kvaliteten af de bevarede kulturspor.

Industriens kulturarv i København har således haft et betydeligt nationalt fokus, der er blevet imødekommet gennem den eksisterende udpegning af værdifulde kulturmiljøer.

Lokale interesser

Også lokalt synes der at være en klar bevidsthed omkring væsentlige industrielle kulturspor. Af de i alt 79 forslag til nye mulige kulturmiljøer, der er modtaget fra byens 12 lokaludvalg i forbindelse med screeningen, vedrører de 15 forskellige typer af virksomhedsmiljøer.

Lokalt er der peget på mange forskellige typer af

kulturspor, der står som et vidnesbyrd om byens erhvervshistorie; fra vandtårne over telefoncentraler til egentlige industriområder.

Det er naturligvis karakteristisk, at netop de bydele, der har haft industrien, også er opmærksomme på denne vigtige del af kulturarven. Valby, Amager Øst og Bispebjerg har særligt foreslået områder, der traditionelt har været præget af industri. Men der er også modtaget forslag fra lokaludvalgene på brokvartererne omkring ældre og mindre baggårdsvirksomheder.

Det er et fælles træk ved forslagene, at man lokalt i stigende grad ser en omdannelse af de tidligere industriområder til nye anvendelser, og at man flere steder ser omdannelserne som en trussel mod ikke bare bygningsarven, men også mod væsentlige aspekter af de enkelte bydeles historie og identitet.

Otte af de i alt 15 indkomne forslag er allerede omfattet af udpegninger eller er direkte eller indirekte indarbejdet i screenings anbefalinger til nye værdifulde kulturmiljøer.

FOKUSOMRÅDER I SCREENINGEN

I forlængelse af den indledende kortlægning af de Københavns væsentlige historier og udviklingstræk er der formuleret en række fokusområder, der særligt er undersøgt gennem screeningen for eventuelle nye værdifulde kulturmiljøer. Fokusområderne vedrører særlige udviklingstræk, som særskilt er undersøgt og eventuelt bør afspejles og sikres som kulturspor. Screeningen har i denne sammenhæng holdt sig indenfor den eksisterende afgrænsning af temaet.

Der har i screeningen af fortællingen om produktionsens København særligt været fokus på følgende temaer:

- Egentlige planlagte industriområder i og omkring byen
Herunder har der været fokus på områdernes byplankarakter og infrastruktur foruden sammensætningen af virksomheder samt arkitektur og struktur i de enkelte branchers byggerier.
- Udflytterindustri og -håndværk fra brokvartererne
Herunder har der været særlig fokus på den lettere håndværks- og serviceindustri, som etablerede sig udenfor brokvartererne i første del af det 20. århundrede.

- De nye moderne industrier
Herunder har der særlig været fokus på etableringen af nye industrityper indenfor eksempelvis kemi, elektronik, sorte industrier, fødevarer og industriel manufaktur og bilfremstilling i nye industrikvarterer i de indre forstæder.
- Godsinfrastrukturen i og omkring København
Herunder har der været fokus på baner, veje og havneanlæg, der er blevet etableret med henblik på at understøtte virksomhederne.
- Sammenhængen til forsyningens København
Herunder relationerne til gas, kul, el og vand.
- Boligkvarterer målrettet specifikke virksomheder eller fag.

KVALIFICERING OG ANBEFALING AF NYE KULTURMILJØER

Screeningen har peget på i alt fem mulige nye kulturmiljøer, som er kvalificeret med henblik på en udpegning værdifulde kulturmiljøer. Det drejer sig om følgende:

Høj prioritering – anbefales udpeget som værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen:

Industriområde ved Uplandsgade/Vermlandsgade som et eksempel på et samlet planlagt industriområde til nye produkter og teknologier placeret ved Amagerbanen.

Området repræsenterer en væsentlig historie om både udflytningen af industrier fra brokvartererne og ikke mindst etableringen af teknologitunge moderne virksomheder, som prægede dele af Københavns erhvervsudvikling i første halvdel af 1900-tallet. Området supplerer dermed de eksisterende udpegninger med nye væsentlige aspekter.

Kulturmiljøet står stadig velafgrænset med sine bevarede strukturer og enkeltelementer og er dermed et fint vidnesbyrd omkring dets kernefortælling som samlet industrikvarter. Området er samtidig ét af

de få tilbageværende industriområder i København, som ikke har gennemgået omfattende fornyelser.

Størstedelen af området er udlagt til byudvikling i Kommuneplan 2019. Områderne ved Siljengade og Vermlandsgade kan udvikles i første del af planperioden (2019 - 2024) og området ved Prags Boulevard kan udvikles i perspektivperioden efter år 2031. Der pågår desuden forundersøgelser af mulige linjeføringer til metrobetjening af Lynetteholm, herunder mulig linjeføring M5 Øst med station ved Prags Boulevard.

Industriområde ved Vermundsgade som et eksempel på et større samlet industrikompleks til moderne produktionsmetoder i et nyetableret industriområde.

Industrikomplekset på Vermundsgade var oprindeligt en del af et større produktionsindustriområde, der var præget af moderne fabrikationsmetoder til teknologitunge varer. Det supplerer de eksisterende udpegninger indenfor Københavns industriudvikling med et velbevaret kompleks af industribygninger med særlige arkitektoniske værdier, der vidner om både form og skala i industribyggeriet. Endeligt

supplerer området med en væsentlig fortælling om omdannelse af industrier til nye offentlige formål i 1980'erne.

Industriområde ved Lersø Parkallé som et eksempel på et sammenhængende, planlagt industri kvarter med særlig arkitektur fra en sen periode, der stadig er aktivt.

Kulturmiljøet er meget fint og velbevaret eksempel på udflytningen og moderniseringen af den traditionelle håndværksindustri fra brokvartererne til nye og moderne lokaler umiddelbart til planlagte industriområder udenfor brokvartererne. Kulturmiljøet understøtter derfor den nyere del af fortællingen om Produktionens København med meget vigtige og karakteristiske kulturspor med høje og unikke arkitektoniske og byplanhistoriske perspektiver.

Industriområde i Nordvest som et eksempel på et større industri- og håndværksområde, der dynamisk er vokset frem med stor variation og begrænset planlægning.

Kulturmiljøet repræsenterer og supplerer de eksisterende udpegninger med et typisk industriområde med et meget blandet byggeri i både skala, form og perioder. Området er et meget fint vidnesbyrd om den karakteristiske erhvervsstruktur og rummer mange bevaringsværdige kulturspor, der vidner om dets oprindelige anvendelse og historiske udvikling.

De fire anbefalede nye værdifulde kulturmiljøer repræsenterer forskellige epoker og skalaer i Københavns industriudvikling. Industrialiseringen var netop præget af de større virksomheder, der med moderne produktionsmetoder i moderne bygninger producerede varer til et både dansk og internationalt marked. Samtidig var en anden og betydelig del af Københavns industrier mindre og producerede varer eller leverede tjenesteydelser til et lokalt marked.

Fælles betragtninger vedrørende de fire områder
Fælles for de forskellige typer af virksomheder og industristrukturer, der er omfattet af de fire udpegninger er, at der var tale om virksomheder, der i forskellige perioder flyttede til Københavns ydre kvar-

terer til bedre pladsforhold og mere tidssvarende byggeri. Samtidig lå de nye industri kvarter langt mere fordelagtigt i forhold til at kunne transportere varer og materialer til virksomhederne. Endeligt bød yderområderne plads til boliger til de mange arbejdere, der var beskæftigede ved fabrikkerne.

Der er ved screeningen lagt vægt på, at de anbefalede kulturmiljøer i betragtelig grad er velbevarede og fortsat rummer deres oprindelige strukturer og derfor er nemt afkodelige. Samtidig er de fire anbefalede kulturmiljøer udvalgt, fordi de er repræsentative for deres typer og supplerer de eksisterende udpegninger med andre og væsentlige temaer og fortællinger.

Lav prioritering:

Arbejderboliger til B&W ved Sverrigsgade som et eksempel på et meget tidligt byggeri af arbejderboliger til en specifik virksomhed.

Det meget tidlige arbejderkvarter til B&W på Christianshavn er et delvist bevaret eksempel på et boligkvarter opført og ejet af arbejdere. Området adskiller sig dog fra andre tilsvarende tidlige kvarter med arbejderboliger. Bebyggelsens placering langs snoede veje med åbne rum giver en helt særlig karakter, der mere minder om en landsby- eller købstadsbebyggelse, end eksempelvis de lange lige rækker af huse i Kartoffelrækkerne. Samtidig har bebyggelsen i Sverrigsgade karakter af "urbane husmandssteder" hvor de dobbelt så store grundstykker gav mulighed for at have en køkkenhave og småt husdyrhold. Det var huse til tilflyttere fra provinsen. Bebyggelsen repræsenterer derfor en væsentlig historie.

Der er dog ved den endelige prioritering lagt vægt på, at områdets oprindelige struktur til dels stadig er tilstede, men at husene er meget omdannede og i dag delvist slører det oprindelige udtryk og stedets historie. De fleste af husene er allerede sikrede gennem en høj SAVE-vurdering og en bevarende lokalplan for området (135).

PRODUKTIONENS KØBENHAVN INDUSTRIONRÅDE VED UPLANDSGADE/VERMLANDSGADE

Det udpegede kulturmiljø omfatter de bevarede dele af det oprindelige industri kvarter samt Amagerbanens tracé langs Uplandsgade, som var en vigtig forudsætning for, at industrikvarteret opstod.

I 1920'erne flyttede en del mindre industrier og værksteder ud fra brokvartererne til det nye industriområde. Området blev der mellem 1930 og 1960 præget af en lang række helt nye og industrier og produktionsvirksomheder indenfor helt nye og meget moderne industriområder; medicinalvarer, fødevarerindustri, elektronik og kemisk industri.

Området blev tilsvarende præget af både mindre og meget store fabriksanlæg med både de klassiske etagefabrikker med dagslys og store fabrikshaller i én etage. Ind mellem disse moderne virksomheder, der fremstillede varer til et nationalt og internationalt marked, lå de mindre håndværksvirksomheder, der særligt skulle betjene byen.

Fra midten af 1970'erne mistede området gradvist sin betydning, og langt de fleste større virksomheder flyttede til større og mere moderne anlæg vest for København eller til udlandet.

Mange bygninger blev forladt og revet ned eller omdannet til boliger og mindre servicevirksomheder. I dag er en stor del af den oprindelige bygningsstruktur bevaret og er synlig, selvom der er markante huller i strukturen, og den karakteristiske industri-skyline med de mange skorstene er næsten forsvundet. Området er dog i sin helhed stadig kulturhistorisk interessant og rummer alsidige vidnesbyrd om den industrielle fortid i form af både infrastruktur, bygninger og tekniske anlæg.

Industriområdet - med de omkringliggende arbejderboliger på Amagerbro som autentiske omgivelser - er tidligere til dels kortlagt for Københavns Kommune i forbindelse med en redegørelse om Amagerbanen, som til dels indgår i det anbefalede område.

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

Kulturmiljøet er et vigtigt og til dels velbevaret vidnesbyrd om den sene del af Københavns rolle som industriby og understøtter dermed fortællingen om Produktionens København med et vigtigt og nyere aspekt, der rækker langt ud over mange af byens traditionelle og lokalt orienterede håndværksindustrier.

Områdets industrier var præget af moderne teknologi og produktionsmetoder til et nationalt og internationalt marked og understøtter dermed også fortællingen om Københavns som metropol og økonomisk dynamo gennem det 20. århundrede.

Kulturmiljøet står stadig velafgrænset med sine bevarede strukturer og enkeltelementer og er dermed et fint vidnesbyrd omkring dets kernefortælling som industrikvarter. Området er samtidig ét af de få tilbageværende uberørte industriområder i København. Blandt de væsentligste bærende bevaringsværdier kan nævnes;

- Den relativt lave og uensartede industribebyggelse med større fabriksbygninger og et utal af mindre funktionsbygninger i gårdene
- Udvalgte repræsentative enkeltbygninger med stærke arkitektoniske kvaliteter og mange funktionelle detaljer
- Den uregelmæssige vejstruktur der til dels er givet af Amagerbanens forløb
- Amagerbanens tracé og tidligere ranger- og godsbaneterræn ved Uplandsgade og ved Langs Amagerbanen
- Områdets bevarede industriskorstene

Området huser i dag mindre virksomheder, skoler eller klubber. Flere bygninger er misligholdte eller omdannede, men giver stadig et sammenhængende indtryk af den oprindelige industri og udgør dermed et fint og bevaringsværdigt kulturmiljø. En stor del af området er i dag udlagt til byudvikling og er derfor sårbart overfor omdannelse.

PRODUKTIONENS KØBENHAVN INDUSTRIOMRÅDE VED VERMUNDSGADE

Området ved Lersøen var allerede i 1903 blevet udpeget som et muligt industriområde, og i 1920'erne blev der anlagt en ny vejstruktur i området med blandt andet Lersø Parkallé og den daværende Klædebo Parkallé. Foran Lersøen anlagdes et større industriområde, der blev udbygget allerede i 1920'erne. Området var karakteriseret ved, at dets virksomheder fremstillede nye og moderne produkter som elektriske artikler og biler.

Ved Haraldsgade / Vermundsgade opførte Laur. Knudsen i 1922 et meget stort industrikompleks til fremstilling af elektriske artikler. Industrien blev udflyttet fra indre Nørrebro og forblev i komplekset frem til 1980'erne, hvor komplekset blev overtaget af blandt andre Skov- og Naturstyrelsen. De tidligere industribygninger i det store område er dog i vid udstrækning stadig bevarede og rummer i dag blandt andet flere myndigheder. Komplekset fremstår i dag relativt velbevaret og meget genkendeligt som industri med flere overlejlrede lag af historier.

Kulturmiljøet er fint og relativt velbevaret eksempel på udflytningen og moderniseringen af den traditionelle håndværksindustri fra brokvartererne til nye og mere tidssvarende lokaler umiddelbart udenfor brokvartererne. Kulturmiljøet understøtter derfor den nyere del af fortællingen om Produktionens København med meget vigtige og karakteristiske kulturspor, der er umiddelbart afkodelige.

Endeligt understøtter det tidligere industrikompleks i Haraldsgade fortællingen om København som hovedstad i nyere og nyeste tid. Omdannelsen til kontorer og etableringen af flere myndigheder i den tidligere elektronikfabrik er et karakteristisk vidnesbyrd om den massive udvidelse af centraladministrationen i 1980'erne og 1990'erne og den deraf følgende udflytning til nye lokaliteter udenfor Slotsholmen, men indenfor Hovedstaden af en række offentlige myndigheder.

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

Kulturmiljøets dele fremstår velafgrænsede, velbevarede og med en høj integritet i forhold til både de oprindelige og aktuelle funktioner. Kulturmiljøet er samtidig let aflæseligt og afkodeligt. Blandt de bærende overordnede bevaringsværdier kan nævnes;

- Det komplette Laur. Knudsen industrikompleks i Haraldsgade med dets mange funktionsbygninger, store skala og skarpe afgrænsning.
- De stilmæssigt varierede produktionsbygninger, som særligt består af tidstypiske etagefabriksbygninger.
- Den tidligere militære Fæstnings Materielgård mod Røvsingsgade med dens administrationsbygninger og oplagsplads.
- Industrikompleksets delvist åbne karakter mod vejen med de karakteristiske portnerbygninger.

Komplekset på Vermundsgade er som udgangspunkt robust, men samtidig er de mindre funktionsbygninger sårbare overfor nedrivning og fortætning af området. Bygningerne er kun til dels vurderet bevaringsværdige med en middel SAVE-værdi, der ikke sikrer helheden som et sammenhængende kulturmiljø. En enkelt bygning er vurderet med en høj SAVE-værdi på 2 i kraft af dens arkitektoniske kvaliteter.

Det er i forbindelse med kulturmiljøets afgrænsning været overvejet at inddrage KTK's tidligere værksteds- og oplagsarealer mod vest. Dette område rummer en række fine og tidstypiske kulturspor, som yderligere understreger den oprindelige industrielle karakter. Den aktuelle lokalplan (423) for den tidligere KTK-grund muliggør dog en nedrivning af den eksisterende bebyggelse, som ikke vurderes at være bevaringsværdig. På denne baggrund er det valgt ikke at inkludere KTK-grunden i den anbefalede udpegning af kulturmiljøet.

PRODUKTIONENS KØBENHAVN INDUSTRIOMRÅDE VED LERSØ PARKALLÉ

I løbet af 1920'erne og 1930'erne skete der for alvor en udflytning af Københavns produktionsvirksomheder og industri fra de snævre brokvarterer. Dels havde udvidelsen af kommunens område i 1901-02 givet ny plads i forhold til den fuldt udbyggede indre by. Samtidig skete der i stigende grad en omdannelse af den indre by til boliger, der ikke efterlod megen plads i baggårdene til moderne produktionsvirksomheder.

Området ved Lersøen var allerede i 1903 blevet udpeget som et muligt industriområde, og i 1920'erne blev der anlagt en ny vejstruktur i området med blandt andet Lersø Parkallé og den daværende Klædebo Parkallé. Gennem Lersøen blev i 1930'erne anlagt en del af S-banen, og den nye Lersø Parkallé blev i 1940'erne udbygget med yderligere industrier, der flyttede ud af den indre by i takt med, at man overgik til moderne industriproduktion og derfor havde brug for mere plads. Særligt konfektionsindustrien flyttede ind i det nye område, hvorved der

blev skabt et nyt "Klædebo"-kvarter til erstatning for det tidligere skrædderikvarter i Nørregade / Nørre Voldgade, som havde været center for skræddere og klædehandlere siden middelalderen. Området bød på mere plads til nye produktionsformer og nye produkter og var helt frem til 2000 forbeholdt konfektionsindustrien.

Det meget karakteristiske industrikvarter på Lersø Parkallé blev udbygget i tiden 1940-60 efter en samlet udviklingsplan, der regulerede området's karakter og arkitektur. Dette resulterede i et meget fint, lavt rødstensbyggeri i parklignende omgivelser med store træer og med Parkalléen som sin hovedakse. Området har med dets stadig aktive industrier og virksomheder beholdt denne karakter og fremstår som et meget fint eksempel på efterkrigstidens nordisk modernistiske industribyggeri, der matches i udtryk og skala af de omkringliggende boligkvarterer fra samme periode.

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

Kulturmiljøets dele fremstår velafgrænsede, velbevarede og med en høj integritet i forhold til både de oprindelige og aktuelle funktioner. Herunder er det væsentligt, at kun få elementer senere er blevet tilføjet. Kulturmiljøet er samtidig let aflæseligt og afkodeligt. Blandt de bærende overordnede bevaringsværdier kan nævnes;

- Lersø Parkallés forløb med dets allétræer og brede grønne bånd samt viadukter på tværs af Lersøen.
- Den skarpt regulerede og meget harmoniske industribebyggelse på Lersø Parkallé med de tilbagetrukne lave bygninger og parklignende forarealer med træer.
- Industribygningernes opdeling i repræsentativ administration og produktion under samme tag.
- Områdets åbne karakter.
- Den nære funktionelle og arkitektoniske forbindelse mellem industribebyggelsen og de omkringliggende boligkvarterer.

Kulturmiljøet er meget fint og velbevaret eksempel på udflytningen og moderniseringen af den traditionelle håndværksindustri fra brokvartererne til nye og mere tidssvarende lokaler umiddelbart udenfor brokvartererne. Kulturmiljøet understøtter derfor den nyere del af fortællingen om Produktionens København med meget vigtige og karakteristiske kulturspor, der er umiddelbart afkodelige.

Kulturmiljøet knytter sig endvidere til den grønne korridor, der tegner sig gennem Lersøparken med den kolonihaver.

Flere af kulturmiljøets karakteristiske er vurderet bevaringsværdige med en SAVE-vurdering på 3 med baggrund i bygningernes arkitektoniske og miljømæssige kvaliteter. Tilsvarende er området helheder til dels sikrede gennem den aktuelle lokalplan for området (195), som netop fremhæver kvaliteterne i både arkitekturen og det ensartede udtryk.

PRODUKTIONENS KØBENHAVN INDUSTRIOMRÅDE I NORDVEST

Foto: SDFE

På den ydre del af Nørrebro mellem Højbanen og Tomsgårdsvej, kaldet Nordvest og med Rentemeistervej som en central akse, er et større blandet industri kvarter bevaret med industribyggeri fra flere perioder.

Området rummer en blanding af småindustri, kreative erhverv, boliger mm., der er karakteristiske for Københavns lettere industrier, der fra slutningen af 1800-tallet flyttede til de yderste dele af brokvartererne og til de omkringliggende områder. Senere etablerede en række større virksomheder sig i området, herunder maskinfabrikken Tekno, Schous Fabrikker, metalvirksomheden Glud og Marstrand og Mejeriet Enigheden.

Overordnet kan området karakteriseres som meget varieret i både skala, arkitektoniske stilarter og bygningstyper- og funktioner. Dette skal ses som et vidnesbyrd om Københavns hastige vækst og lidt tilfældige udbygning i et planlagt gadeforløb, der

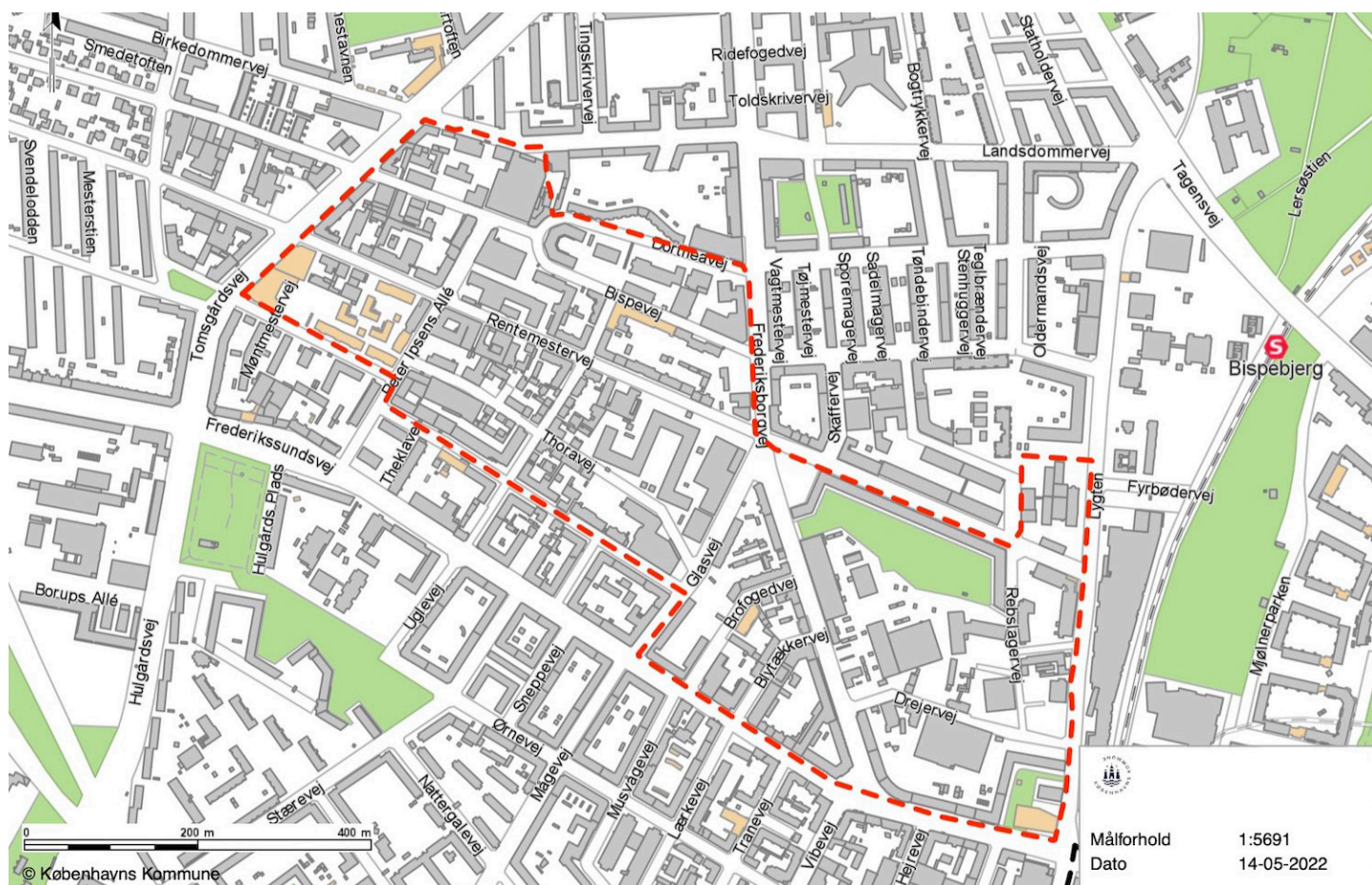
nemt kan aflæses i området. Der findes enkelte bevarede bygninger i bindingsværk.

Området rummer idag en række fine eksempler på enkeltbygninger og funktionelle sammenhænge, der har været karakteristiske for de forskellige typer af virksomheder. Variationen og det uplanlagte, skaber kvarterets egenart.

Bygningerne enkeltvis har en lille fortælling, og ofte lav arkitektonisk værdi. Det er det samlede brogede billede, som gør området unikt.

Området bidrager med væsentlige temaer og kulturspor, der kan være med til at understøtte fortællingen om produktionens København gennem mere en 100 år.

I kraft af områdets aktivitet og dynamik, repræsenterer området blandt andet udviklingen i byens småerhverv foruden transformationer fra traditio-

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

nelle produktionsvirksomheder til nye anvendelser til boliger eller erhverv.

Områdets bevaringsværdier ligger generelt i den miljømæssige sammenhæng mellem større og mindre virksomheder. Blandt der bærende bevaringsværdier kan nævnes:

- Den varierede skala i industriområdet med spring i højde og volumen, materialevalg, skiftevis tilbagetrukket fra fortov og helt ud til fortov.
- Enkeltelementer som tilbageværende skorstene, hejseværk mm.

De forskellige bygningstyper fra forskellige perioder:

- Småindustri – med typiske tilbygninger som er kommet drypvis over tid. Enkelte større industrier som Tekno, Schous Fabrikker og Glud og Marstrand samt Mejeriet Enigheden har hørt til i området. Størstedelen af industrien har dog

været i småskala.

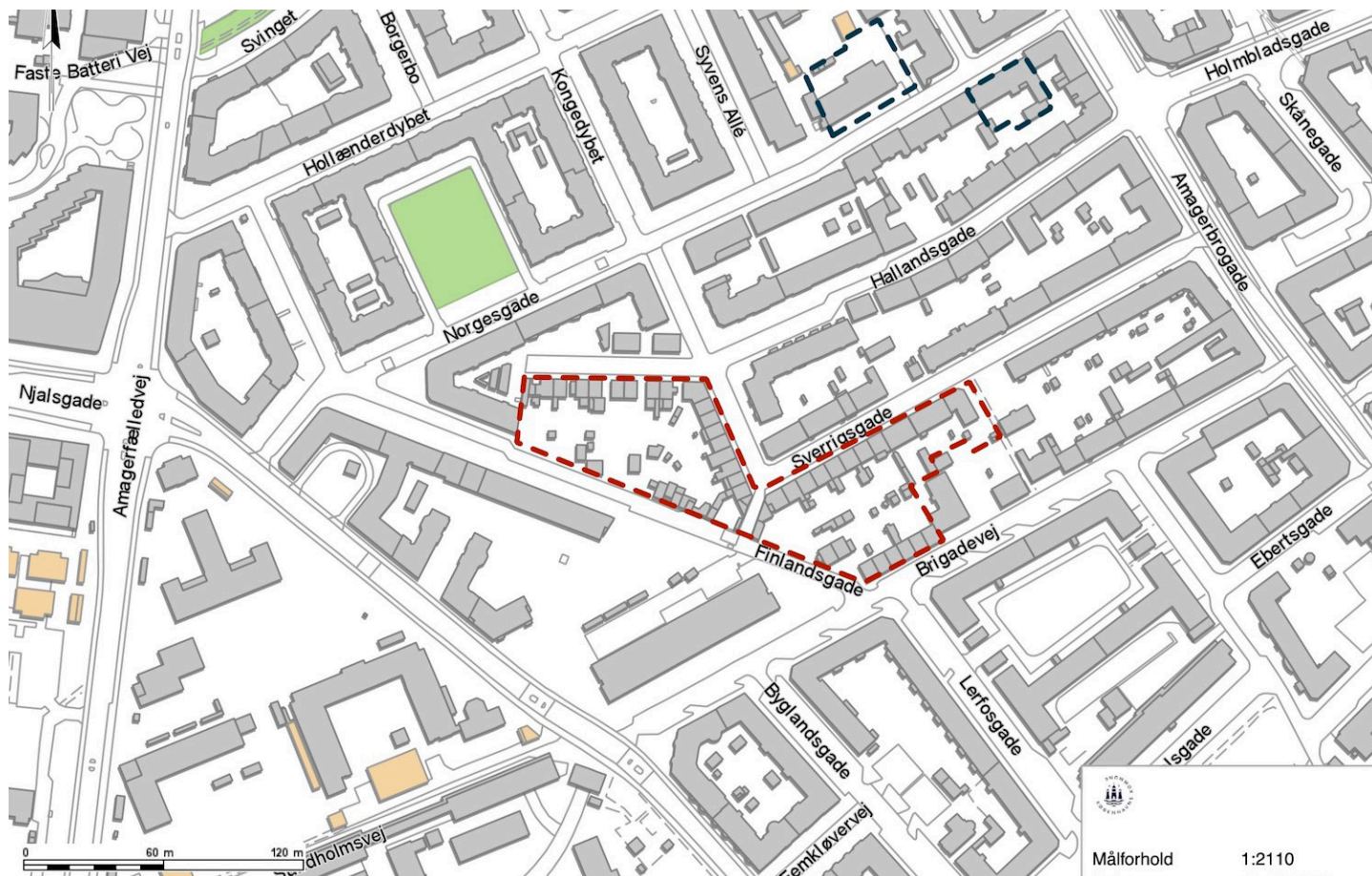
- Baggårdsbyggerier
- Bindingsværkshuse

Områdets særlige bevaringsværdier som et kombineret industri- og boligområde er netop blevet kortlagt som grundlag for et forslag til en bevarende lokalplan for området.

Lokalplanforslaget fremhæver netop områdets kvaliteter som et blandet kvarter, der er opstået over en længere periode, og som er præget af både større og mindre virksomheder. Herunder peger planforslaget på i alt 98 konkrete bygninger som bevaringsværdige og fremhæver samtidig en række væsentlige historiske strukturer, der ønskes fastholdt.

Arbejderboliger til B&W ved Sverrigsgade

Bebyggelsen omkring Sverrigsgade omfatter i alt 34 byggeforeningshuse opført 1867-71 af Arbejdernes Byggeforening for arbejdere ved B & W på Christianshavn. Boligerne blev tegnet af Henrik Steffens Sibbern som små toetagers arbejderboliger med lange bagvedliggende matrikler til nyttehaver.

Boligerne er et fint og meget tidligt eksempel på

en byggeforening til arbejderboliger tæt på den virksomhed, hvor arbejderne var ansat. De private boliger er samtidig et fint udtryk for den organisering og høje håndværkerstatus, som karakteriserede værftsarbejderne. Bebyggelsen supplerer historien om B&W's tidlige tilstedeværelse på Christianshavn som én af Københavns største virksomheder og dermed en vigtig og tidlig del af den bredere fortælling om produktionens København. Boligkvarteret er også et vidnesbyrd om arbejdernes boligforhold med fokus på ejerboliger og med mulighed for selv at dyrke jorden i områdets køkkenhaver. Kulturmiljøet med "Byens Husmandssteder" supplerer således også fortællingen om Københavnernes Velfærd.

De oprindelige huse er stadig genkendelige og har bevaret deres haver. Strukturen er velbevaret, mens de enkelte huse i dag er meget omdannede og har mistet deres ensartede og stringente præg. Området er omfattet af en bevarende lokalplan (133).

Arbejderboligerne i Sverrigsgade

PERSPEKTIVER OG IDEER TIL FREMTIDIGE UNDERSØGELSER

Indledning

Som nævnt ovenfor har screeningen peget på, at der kan være basis for ved en fremtidig kommuneplanrevision at udvide fortællingen om produktionsens København. Der er i den nuværende afgrænsning af fortællingen fokus på industrisamfundets kulturarv set i en bredere kontekst, der også sammenfatter samspillet mellem industri og arbejdere. Når fortællingen sammenholdes med temaet om Københavnerens velfærd, giver det et samlet og bredt perspektiveret billede af nogle helt centrale aspekter af Københavns udviklingstræk.

De eksisterende udpegninger indenfor produktionsens København omfatter dog primært industriens kulturarv med fokus på produktionsindustrien. Dermed er der ikke sikret væsentlige kulturspor fra en række andre erhvervsgrøner, som netop har været med til også at kendetegne byens udvikling på en række punkter.

Udvidelse af fortællingen

På grundlag af screeningen anbefales det, at den samlende fortælling om produktionens København udvides til også at omfatte andre erhvervsgrøner, og at der eventuelt identificeres karakteristiske kulturspor og historier, som kan omfattes under en fortælling om *Københavnerens Arbejde* eller *Erhverv*.

Idéer til fremtidige temaer og kulturmiljøer

Screeningen har peget på, at der er en række aspekter af Københavns erhvervsliv, som kun i begrænset omfang er repræsenteret i de eksisterende og anbefalede udpegninger, idet fortællingens aktuelle afgrænsning ikke understøtter dem. Ved en fremtidig opdatering af de værdifulde kulturmiljøer kan det derfor overvejes at pege på steder og sammenhænge, der understreger en række temaer, som har været karakteristiske for Københavns erhvervsmæssige udvikling i særligt det 20. århundrede.

Flere af disse idéer har kort været drøftet, men har ikke været behandlet i projektets arbejdsgruppe. Idéerne har derfor kun karakter af opmærksomhedspunkter for fremtidig planlægning, herunder en eventuel senere opdatering af værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen. En præcisering af temaerne vil forudsætte nærmere undersøgelser og forskning.

Det drejer sig eksempelvis om følgende;

- Brokvarterernes traditionelle baggårdsindustrier og håndværksgårde, som udgjorde en del af den tidlige industri i København, og som langt op i tiden rummede håndværksproduktion af varer til et lokalt marked.
- Byens serviceindustrier der har bidraget til at holde storbyen igang med serviceydelser, forsyninger og håndværk til et lokalt marked.
- Virksomhedsdomiciler hvor en række store danske og internationale virksomheder har etableret repræsentative hovedsæder i byen og derved bidraget til at tegne udtrykket i flere kvarterer.
- Den finansielle sektor hvor eksempelvis banker, pensionskasser og forsikringselskaber har opført større samlede og meget fremtrædende kontorfaciliteter.
- Fødevarerindustrien med eksempelvis mejerier, bryggerier og brødfabrikker, som blev spredt over byen efter en afstemt fordeling.
- Den nyere butiksstruktur på brokvartererne og i de indre forstæder med daglig- og udvalgsvarer i form af lokalcentre.

Toms Chokoladefabrik, Vermlandsgade